

การศึกษาาระบบและรูปแบบ การพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่น¹

วิเชียร เฒ่าวณิช และคณะ²

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาาระบบ และการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่น กลุ่มตัวอย่างจากชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงชั้นที่ 1 จำนวน 3 ชุมชน ชั้นที่ 2 จำนวน 3 ชุมชน ชั้นที่ 3 จำนวน 3 ชุมชน และศูนย์เรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ อ.ก.ส. จำนวน 4 ชุมชน เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้แบบสอบถามและการสนทนากลุ่ม (Focus Group) และนำไปวิเคราะห์ขยายเชิงพรรณนา

ผลการศึกษา พบว่า

ปัญหาของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่น มี 3 ข้อ คือ 1) มาตรฐานการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ให้อายุคุณภาพยังไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน 2) ศูนย์ข้าวชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดทักษะการแปรรูปและการจัดการด้านตลาดเมล็ดพันธุ์ และ 3) เกษตรกรหรือสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนส่วนใหญ่ระงายผลผลิตไม่ได้ ต้องรับขายข้าว เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายหลายอย่าง

รูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน ได้แก่ 1) การผลิต (ต้นน้ำ) ต้องกำหนดการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่นเป็นยุทธศาสตร์ของจังหวัด และควบคุมการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของศูนย์ข้าวชุมชนให้ได้มาตรฐาน GAP หรือมาตรฐานเมล็ดพันธุ์ข้าว กำหนดพื้นที่เฉพาะ (Zone) สำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว จัดหาเมล็ดข้าวพันธุ์หลักให้กับศูนย์ข้าว มีการศึกษาฐานงานศูนย์ข้าวชุมชนที่มีความเข้มแข็งเพื่อกระตุ้นการพัฒนา และมีการสร้างแรงจูงใจในเรื่องราคา รับซื้อที่ค่อนข้างสูงกว่าราคาตลาดหรือมีการประกันราคารับซื้อ 2) การแปรรูปผลิตภัณฑ์ (กลางน้ำ) ศูนย์ข้าวชุมชนที่มีการแปรรูปข้าวแล้ว แต่ควรผลิตโดยเน้นคุณภาพและเพิ่มปริมาณการผลิต ควรมีการสร้างเครือข่ายการผลิต 3) การตลาดข้าว (ปลายน้ำ) ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนควรเป็นหน่วยงานหลักที่รับซื้อผลผลิตข้าวจากสมาชิก ส่วนที่เหลือต้องมีเจ้าภาพในการรับซื้อ

ผลผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวจากศูนย์ข้าวชุมชน ซึ่งหน่วยงานที่ทำหน้าที่นี้ คือ อ.ก.ส. ขอนแก่น จำกัด และต้องสนับสนุนสินเชื่อวิสาหกิจชุมชนให้กับศูนย์ข้าวชุมชนเพื่อซื้อข้าวจากสมาชิก รวมทั้ง ส่งเสริมและสนับสนุนการประกอบอาชีพเพื่อเสริมรายได้ และประสานงานกับเครือข่ายศูนย์ข้าวชุมชนเพื่อขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: รูปแบบการพัฒนา, ศูนย์ข้าวชุมชน

1. บทนำ

ปัจจุบันข้าวเป็นอาหารหลักของประชากรกว่าครึ่งโลก รวมทั้งประเทศไทย ข้าวจึงมีความผูกพันและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทยและสังคมไทย การผลิตข้าวโดยรวมของโลกในปีการผลิต 2551/2552 มีผลผลิต 455,667 ล้านตันข้าวสาร 1664.70 ล้านตันข้าวเปลือก ความต้องการบริโภคข้าวของประชากรโลกในปี 2552 จำนวน 435,339 ล้านตันข้าวสาร โดยมีประเทศจีน อินเดีย อินโดนีเซีย บังคลาเทศ และเวียดนาม เป็นประเทศที่ผลิตข้าวได้มากที่สุด 5 อันดับแรกของโลก

¹ รายงานผลงานวิจัยระดับปริญญาตรี 2555 ฝ่ายกิจการสาขาเกษตรวันอาสาฬหบูชาของคณะเกษตรศาสตร์

² สำนักงาน อ.ก.ส. จังหวัดสุรินทร์

สำหรับการจำหน่ายข้าวที่เก็บเกี่ยวแต่ละฤดูกาลของเกษตรกรส่วนใหญ่ จำหน่ายให้พ่อค้าโรงสีหรือเข้าร่วมโครงการจำหน่ายข้าวกับรัฐบาลในรูปแบบข้าวเปลือกเกือบทั้งหมด การเพิ่มมูลค่าข้าวโดยการแปรรูปและการผลิตข้าวเพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์ยังอยู่ในวงจำกัด ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่มีทางเลือกไม่มากนัก รัฐบาลจึงจัดทำโครงการส่งเสริมการผลิตและกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี เพื่อเพิ่มผลผลิตและรักษาคุณภาพข้าวหรือที่เรียกว่า "ศูนย์ข้าวชุมชน" เพื่อเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาการผลิตและการตลาดข้าวให้กับสังคมชาวนา โดยในปี พ.ศ. 2554 มีศูนย์ข้าวชุมชนทั่วประเทศทั้งสิ้น 3,529 แห่ง มีมากที่สุดที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,987 แห่ง และจังหวัดขอนแก่นมีศูนย์ข้าวชุมชนจำนวน 97 แห่ง

จากการสำรวจและค้นหาปัญหาของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่นทั้งจากข้อมูลทุติยภูมิและการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเบื้องต้น พบว่า มีปัญหาหลักๆ 3 อย่าง ได้แก่ 1. มาตรฐานการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ได้คุณภาพยังไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน 2. ศูนย์ข้าวชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดทักษะการแปรรูปและ การจัดการด้านตลาดเมล็ดพันธุ์ และ 3. เกษตรกรหรือสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนรอขายผลผลิตไม่ได้ต้องรับขายข้าว เนื่องจากมีภาระค่าใช้จ่ายหลายอย่าง ปัญหาต่างๆ ดังกล่าวทำให้ศูนย์ข้าวชุมชนส่วนใหญ่ในจังหวัดขอนแก่นมีการพัฒนาค่อนข้างช้า และไม่เป็นที่มาของวัตถุประสงค์ตามที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้องตั้งเป้าหมายไว้มากนัก

สหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้า ธ.ก.ส. ขอนแก่น จำกัด (สกต.) เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการด้านผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากการแปรรูปข้าวและตลาดเมล็ดพันธุ์ข้าว ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สนับสนุนด้านเงินทุนในทุกห่วงโซ่อุปทานรวมถึงการชะลอการขายผลผลิต โดยทุกส่วนงานมีส่วนในการกำหนดแนวทางและวิธีการ เพื่อให้ได้รูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนอย่างยั่งยืน เกิดประโยชน์แก่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวสูงสุดและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น อันจะส่งผลดีต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศชาติต่อไป

2. เครื่องมือและวิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพ (Qualitative) และเชิงปริมาณ (Quantitative) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Group) กลุ่มตัวอย่างจากชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงระดับ 1 จำนวน 3 ชุมชน ชั้นที่ 2 จำนวน 3 ชุมชน ชั้นที่ 3 จำนวน 3 ชุมชน และศูนย์เรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ ธ.ก.ส. จำนวน 4 ชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์บรรยายเชิงพรรณนา

3. สรุปและอภิปรายผล

ผลการศึกษา พบว่า

ระบบของศูนย์ข้าวชุมชน คือ การศึกษาปัญหาตั้งแต่กระบวนการผลิต (ต้นน้ำ) การแปรรูปผลิตภัณฑ์ คือ การแปรรูปข้าวหรือการจัดการเมล็ดพันธุ์ก่อนจำหน่าย (กลางน้ำ) และการตลาดข้าว (ปลายน้ำ) ของศูนย์ข้าวชุมชน ได้แก่

1. ปัจจัยนำเข้า (Input) พบว่า ปัญหาของศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่น มี 3 ข้อ คือ 1) มาตรฐานการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวไม่ได้คุณภาพยังไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน 2) ศูนย์ข้าวชุมชนส่วนใหญ่ ยังขาดทักษะการแปรรูปและการจัดการ ด้านตลาดเมล็ดพันธุ์ 3) เกษตรกรหรือสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนส่วนใหญ่รอขายผลผลิตไม่ได้ต้องรับขายข้าว เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายหลายอย่าง

2. กระบวนการ (Process) คือ การระดมความคิดเห็นจากหน่วยงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สำนักงานจังหวัดขอนแก่น และสหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้า ธ.ก.ส. ขอนแก่น จำกัด (ส.ก.ส.) และกลุ่มตัวอย่างของศูนย์ข้าวชุมชน ในจังหวัดขอนแก่น จำนวน 4 แห่ง คือ ศูนย์ข้าวชุมชนบ้านดงเหล็ก อำเภอแวงใหญ่ บ้านสระแก้วป่า อำเภอหนองสูงห้อง บ้านวังบัว อำเภอบ้านแฮด และบ้านหนองขุ่ม อำเภอโนนศิลา

3. ผลลัพธ์ (Output) จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group ครั้งที่ 1 และ 2 จากกระบวนการที่ศึกษาและได้รูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนของจังหวัดขอนแก่น

4. รูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน คือ แนวทางหรือวิธีการที่สามารถแก้ไขปัญหารั้ง 3 ข้อ แต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

4.1) การผลิต (ต้นน้ำ) ได้แก่ การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว จากการสนทนากลุ่มทั้ง 2 ครั้ง สามารถกำหนดรูปแบบและแนวทางการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน ได้ดังต่อไปนี้

ต้องกำหนดการพัฒนาพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่นเป็นยุทธศาสตร์ของจังหวัด หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องช่วยกันบูรณาการ ในการกำกับแนะนำ และควบคุมการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของศูนย์ข้าวชุมชนให้ได้มาตรฐาน GAP หรือ มาตรฐานเมล็ดพันธุ์ข้าว กำหนดพื้นที่เฉพาะ (Zone) สำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว พัฒนาชาวนาขั้นน้ำ จัดทำเมล็ดข้าวพันธุ์หลักให้กับศูนย์ข้าวที่เป็นไปเอง มีการศึกษาฐานศูนย์ข้าวชุมชนที่มีความเข้มแข็งเพื่อกระตุ้นการพัฒนา และสถานีพัฒนาที่ดินขอนแก่นช่วยในการตรวจสอบคุณภาพดินและสนับสนุนเรื่องแหล่งน้ำ มีเจ้าภาพหลักใน

การรับซื้อผลผลิต เม็ดลาดแน่นอน และมีการสร้างแรงจูงใจในเรื่องราคารับซื้อที่ค่อนข้างสูงกว่าราคาตลาดหรือมีการประกันราคารับซื้อ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สำนักงานจังหวัดขอนแก่น ต้องสนับสนุนเงินทุนดอกเบี้ยต่ำ และสหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้า ธ.ก.ส. ขอนแก่น จำกัด ต้องจัดหาปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้แก่สมาชิกศูนย์ข้าวชุมชน

4.2) การแปรรูปผลิตภัณฑ์ คือ การแปรรูปข้าวหรือการจัดการเมล็ดพันธุ์ก่อนจำหน่าย (กลางน้ำ) จากการลงหนากลุ่มทั้ง 2 ครั้ง สามารถกำหนดรูปแบบและแนวทางการพัฒนา ได้ดังนี้ ศูนย์ข้าวชุมชนที่มีการแปรรูปข้าวเดิมอยู่แล้ว ให้พัฒนาการผลิตโดยเน้นคุณภาพและเพิ่มปริมาณการผลิต โดยทุกภาคส่วนต้องช่วยกันประชาสัมพันธ์เรื่องการตลาด เช่น ข้าวกล้อง ข้าวสารสมุนไพร ข้าวสารจากบ้านถลุงเหล็ก หรือ ข้าวเต็มตัวของศูนย์ข้าวชุมชนบ้านแอด โดยศูนย์ข้าวชุมชนที่มีความเข้มแข็งต้องสร้างเครือข่ายการผลิต มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศูนย์ข้าวชุมชนอื่นที่มีความสนใจ สำหรับการจัดการเมล็ดพันธุ์ก่อนตรวจคุณภาพตามมาตรฐานศูนย์ข้าวชุมชนทุกแห่งต้องปฏิบัติตามขั้นตอนที่กรมการข้าวกำหนดอย่างเคร่งครัด

4.3) การตลาดข้าว (ปลายน้ำ) ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนเป็นหน่วยงานหลักที่รับซื้อผลผลิตข้าวจากสมาชิกส่วนที่เมล็ดต้องมิเจ้าภาพรับซื้อผลผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวจากศูนย์ข้าวชุมชน ซึ่งหน่วยงานที่ทำหน้าที่นี้ คือ สกส. ขอนแก่น จำกัด และให้ ธ.ก.ส. รับจึ้นนำผู้จางให้กับสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนเฉพาะรายที่ผ่านเกณฑ์การตรวจสอบคุณภาพข้าวแล้ว เพื่อให้สมาชิกได้นำเงินไปใช้จ่ายก่อน และต้องสนับสนุนสินเชื่อวิสาหกิจชุมชนให้กับศูนย์ข้าวชุมชนเพื่อซื้อข้าวจากสมาชิก และ สกส. ขอนแก่น ที่จะรับซื้อข้าวจากสมาชิก ก่อนนข้าวเมื่อใกล้ครบกำหนดโดยไม่มีภาระขายข้าว รวมถึงต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวในราคาที่สูงกว่าราคาท้องตลาด หรือราคารับจำนำข้าวของรัฐบาล เพื่อสร้างแรงจูงใจให้กับสมาชิก ศูนย์ข้าวชุมชนให้ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวขอนแก่น และศูนย์วิจัยข้าวขอนแก่น กำกับและควบคุมการตรวจสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าว รวมถึงประสานงานเพื่อนำห้องปฏิบัติการกลาง เพื่อช่วยตรวจสอบตัวอย่างข้าวให้มีความรวดเร็วมากยิ่งขึ้น สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น ส่งเสริมและสนับสนุนภาคประชาบอาชีพเพื่อเสริมรายได้ และประสานงานกับเครือข่ายศูนย์ข้าวชุมชนเพื่อรับซื้อเมล็ดธัญพืชการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนต่อไป

4. ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้สามารถนำผลการศึกษาไปกำหนดนโยบายเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับศูนย์ข้าวชุมชนในจังหวัดขอนแก่นควรมีการดำเนินงานและวิจัยอย่างต่อเนื่องเป็น 3 ระยะ ดังนี้

4.1 ระยะก่อเกิด เป็นระยะเริ่มต้นของการพัฒนา คือ การค้นหาแนวทางและรูปแบบในการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนจากปัญหาที่เกิดขึ้นและระดมความคิดเห็นจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ธ.ก.ส. และ สกส. ร่วมกับ ศูนย์ข้าวชุมชนได้แนวทางการดำเนินงาน และนำแผนงานไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดการพัฒนาตามเป้าหมายชีวิต

4.2 ระยะพัฒนา เป็นการนำผลจากการดำเนินงานในระยะก่อเกิดมาสรุปและประเมินผล เพื่อพัฒนาไปได้แนวทางหรือรูปแบบที่ดีที่สุดในการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน

4.3 ระยะบูรณาการ เมื่อได้แนวทางหรือรูปแบบที่ดีแล้ว สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปบูรณาการใช้กับพื้นที่หลักชนิดอื่นได้

4.4 เกษตรกรหรือสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนที่ปลูกข้าวได้รับความรู้ในการผลิตและมีวิธีการผลิต ที่เป็นมาตรฐาน รวมถึงแนวทางในการเพิ่มผลผลิตต่อไร่และมีคุณภาพ มีความรู้ในการแปรรูปและจัดการเมล็ดพันธุ์ก่อนจำหน่ายเพื่อเพิ่มมูลค่า มีรายได้เพิ่มขึ้น และมีตลาดรับซื้อผลผลิตข้าวที่แน่นอน รวมถึงสามารถระลอกการขายข้าวได้ โดยไม่ต้องไปขายเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

4.5 ธนาคารสามารถนำผลการวิจัยไปเป็นแผนงานในการสนับสนุนสินเชื่อ ทั้งในรูปแบบเงินสดและผ่านบัตรเครดิต สินเชื่อเกษตรกรให้กับสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชน ในการใช้เงินทุนเพื่อการผลิตข้าวต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ในรูปแบบสินเชื่อประเภท Value Chain Financing

4.6 สกส. ขอนแก่น จำกัด สามารถนำผลการวิจัยไปกำหนดเป็นแผนงานประจำปีเพื่อวางแผนทำธุรกิจซื้อ-ธุรกิจขายกับสมาชิก และศูนย์ข้าวชุมชน โดยเฉพาะการจัดหาปัจจัย เช่น ปุ๋ยสูตรต่างๆ และเมล็ดข้าวพันธุ์หลัก เป็นต้น และการรับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนและเกษตรกรทั่วไป ในรูปแบบเมล็ดพันธุ์และข้าวเปลือกตามคุณภาพ

